УДК 34.03

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2018.33.05>

Макарова О. В., Галенко Т. М.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ

У статті висвітлено основні форми деформації правової свідомості, зокрема правовий нігілізм, правова демагогія, правовий інфантилізм, правовий суб'єктивізм, правовий релятивізм, переродження правосвідомості. Наводиться загальна характеристика кожної з вказаних форм та причини їх виникнення й поширення.

Ключові слова: правова свідомість, форми деформації правосвідомості, правовий нігілізм, правова демагогія, переродження правосвідомості, правовий інфантилізм, правовий суб'єктивізм, правовий релятивізм.

Більшість людей у світі живуть за правилами: свідомо чи несвідомо, з власної волі чи в обов'язковому порядку. Деякі люди за своєю природою здатні керувати іншими людьми, диктувати свої правила. Як наслідок, вони створюють певні норми, яким підпорядковуються інші. Якщо людина відмовиться жити за правилами, то в світі не буде порядку й настане хаос. Сьогодні в цивілізованій сучасній державі такі правила називають правом, а право, що закріплене в нормативно-правовому акті – законом.

Кожна свідомою особа так чи інакше надає оцінку нормам, праву, закону. В неї формується думка про ці явища та внутрішнє ставлення до них. У науковій площині це прийнято називати «правова свідомість», «правовий світогляд». Проте Н.М. Оніщенко у своїй статті зазначає, що поряд із названими звичними для науково-правового простору категоріями, з'являються нові поняття, такі як «правова усвідомленість», «правова обізнаність» та «правова переконаність» [1, с. 36]. Значення даних категорій у юридичній сфері безпосередньо свідчать про рамки, аспекти, ракурси, індикатори, грані загальної проблеми «сприйняття права».

Правова свідомість – це система відображення правової дійсності в поглядах, теоріях, концепціях, почуттях, уявленнях людей про право, його місце й роль у забезпеченні свободи особистості та інших загальнолюдських цінностей [2, с. 93]. Поряд із нею стоїть гостре питання її деформації. Нині в час інформаційної війни, глобалізаційних процесів, збройного конфлікту на Сході нашої держави, новацій вищих органів державної влади та низки державних реформ особливо необхідно та важливо боротися з проблемою деформації правової свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблематики, висвітленої в даній статті, займалися такі видатні науковці: О.В. Аграновська, С.С. Алексєєв, П.П. Баранов, В.Л. Васильєв, Г.Х. Єфремова, О.В. Землянська, В.В. Копейчиков, О.В. Макарова, Т.С. Маруська, В.В. Пашутін, О.С. Пінська, П.М. Рабинович, А.Р. Ратинов, В.П. Сальников, О.Ф. Скакун, Л.В. Смирнов, Н.Я. Соколов, В.М. Столовський, В.Я. Тацій, В.І. Темченко, М.П. Требін, О.Ф. Фрицький, М.М. Цимбалюк, В.В. Черней, В.Є. Чиркін, В.Ю. Швачка, Ю.С. Шемшученко та інші. Праці вказаних науковців присвячені загальному аналізу правової системи, нагальним проблемам правосвідомості та її деформації.

Актуальність проблеми деформації правосвідомості полягає у з'ясуванні її суті, розкритті форм та причин для розробки нових дієвих шляхів її подолання.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі чимало уваги приділяється дослідженню деформації правосвідомості. Проте питання подолання цієї проблеми все ще є необхідним та потребує не тільки найшвидшого вирішення, а ще й усвідомленого та ґрунтовного підходу до цього процесу. Тому насамперед розглянемо сутність, причини виникнення та шляхи усунення проявів деформації правової свідомості.

Предметом даного дослідження є проблема деформації правової свідомості. В науковій доктрині до визначення даного поняття науковці підходять по-різному. На думку Л.В. Смирнова,

деформація правосвідомості – це дефекти, викривлення правосвідомості, які надають їй негативну, антисоціальну спрямованість [3, с. 270].

Поняття «деформації (від лат. *deformation* – спотворення) правосвідомості» можна визначити як таке, що відображає зміни її стану, положення під впливом різних чинників: зовнішніх чи внутрішніх, внаслідок яких у окремих осіб, соціальних груп чи у всього суспільства формується перекручена (відхилена від стандарту) картина правової дійсності, а також цінності, ідеї, уявлення, настрої, емоції та моделі поведінки, що можуть призвести до негативних соціальних та правових наслідків.

Калиновський Ю.Ю. вважає, що деформації правосвідомості «являють собою викривлення форми та змісту правових настанов, навичок та звичок на інституційному та не інституційному рівнях, що відображається перш за все у діяльності та дискурсивних практиках суб'єктів правовідносин, а також у засобах вирішення конфліктних ситуацій, стереотипізованих серед широких верств населення» [4, с. 218-219].

Макарова О.В. наводить наступне визначення деформації правової свідомості: «негативне соціально-правове явище, виникненню якого передують історичні, соціально-економічні, політичні та інші причини і яке виявляється у викривлених поглядах, ідеях, переконаннях носіїв правосвідомості про цінність права та його роль у суспільному житті, законність, правопорядок» [5].

Пінська О.С. у своїй праці наголошує на тому, що сучасне суспільство поділилось на три категорії: перша категорія – це особи, що взагалі не довіряють законодавству, органам державної влади, вони не вважають за потрібне користуватися нормативно-правовими актами у своєму повсякденному житті. До другої категорії, на думку автора, належать особи, які переоцінюють значення законів, ставлять їх понад усе. Вони вважають, що за допомогою права можна вирішити усі їхні проблеми. І остання, третя група нашого суспільства – це люди, які байдуже ставляться до права та законодавства держави. Вони не сприймають зміни в суспільстві та країні, їх не цікавить законодавство та функціонування органів державної влади [6, с. 54].

Складно не погодитись із викладеними думками науковців: у сучасній Україні населення дійсно поділилось на три частини. Критерієм такого розмежування стала якраз проблема деформацій правосвідомості. На превеликий жаль, з кожним днем число осіб, які відносяться до категорії населення, що не довіряють владі та законодавству зростає.

Таким чином, суть деформації правосвідомості полягає в існуванні правової свідомості в неправильній, викривленій формі, за якої в її носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання, відчуття і настрої, переживання й емоції, які спотворено відображають юридичну дійсність і виражають негативне ставлення до чинного права, законності та правопорядку.

Формами деформації правосвідомості вважають способи її прояву, які відрізняються один від одного різним рівнем перекручення компонентів правової свідомості у віддзеркаленні правової дійсності і які в сукупності розкривають сутність та зміст цього явища. Требін М.П. виділяє такі форми деформації правосвідомості: правовий інфантизм, правовий нігілізм, правовий ідеалізм (фетишизм), перероджену правосвідомість [7, с. 255].

Правовий (або юридичний) нігілізм виявляється у різко негативному ставленні до права, невизнанні та незнанні законів, існуючого правопорядку, низькій правовій культурі, а також у втраті віри в суспільну та особисту корисність інституту права. Разом з тим, виділяють наступні форми правового нігілізму: умисне або цілеспрямоване порушення законів та підзаконних нормативно-правових актів; численне недотримання і невиконання юридичних приписів; прийняття правових актів, що суперечать один одному, виникнення внаслідок цього ряду колізій в законодавстві; підміну законності доцільністю; протиборство в законодавчих і виконавчих структурах; порушення прав та законних інтересів людини та громадянина. Правовий нігілізм проявляється у протиправній поведінці людини, недовірі до держави та в невизнанні основних принципів (недоторканості особистості, честі, гідності, рівності усіх перед законом та судом, верховенства права тощо) і норм, визначених у нормативно-правових актах, що мають вищу юридичну силу.

Правовий інфантизм, як форма деформації правосвідомості, проявляється у поверховому знанні права та несвідомому відношенні до нього як до стороннього, далекого соціально-пра-

вового явища, яке не має зв'язку з його носієм. Індивіди, групи чи суспільство – суб'єкти, для яких характерна інфантильна правосвідомість, як правило, помилково переконані щодо своєї обізнаності у сфері права загалом та законодавства зокрема. Як наслідок, не надають серйозного значення порушенням своїх прав та не знають засобів і способів їх захисту.

Для носіїв правового ідеалізму (фетишизму) характерно гіпертрофоване уявлення про роль правових законів і норм щодо розв'язання особистісних і соціальних проблем.

На думку М.П. Требіна, «найважчою формою деформації правової свідомості є феномен її переродження, яка виявляється в усвідомленому ігноруванні і запереченні закону й супроводжується наявністю у носіїв наміру на здійснення правопорушень». Перероджена правосвідомість може проявитися в різних формах і найчастіше у вигляді умисного порушення законів та підзаконних нормативно-правових актів, що інколи підпадає під ознаки злочину або іншого правопорушення (адміністративного, цивільного, тощо) [7, с. 252].

Деякі автори вирізняють ще й інші форми деформації правосвідомості, зокрема, правовий дилетантизм (довільне використання законів у зв'язку з недбалим ставленням до правових цінностей і загальноновизнаних норм); правовий суб'єктивізм (визнання особою лише своїх прав та обов'язків через суб'єктивне ставлення індивіда до закону); правовий релятивізм (визнання особою права, як чогось необов'язкового, відносного, тлумачення закону через призму власного бачення).

Наступним кроком, що може наблизити нас до розкриття сутності деформацій правосвідомості стане пояснення причин їх проявів. Звернемось до аналізу стану правових інститутів та процесів, що наразі відбуваються у державі та суспільстві.

Черкас М.Є. у своїй статті аналізуючи основні чинники, які на сучасному етапі здійснюють вплив на формування суспільної правосвідомості, виокремлює такі блоки: право, політика, економіка, релігія [8, с. 173-174]. Слід погодитися, що такі фактори безумовно впливають як на правосвідомість, так і на її деформацію. На нашу думку, доцільно було б доповнити перелік чинників деформації правової свідомості такими інститутами, як освіта (в тому числі правова освіта), діджиталізація, інформаційна війна, корупція, глобалізація тощо.

На даний час, право здійснює регулювання майже всіх суспільних правовідносин, що існують. Ті чи інші правовідносини тривають завжди, а отже людина завжди має контакт з правом. Тоді це цілком відповідає законам логіки, що воно є одним із найголовніших причин виникнення правосвідомості та її деформацій. Досконале законодавство, успішний механізм його реалізації, високий рівень правової культури найкращим чином впливають на формування правосвідомості населення. На жаль, на сьогоднішній день в умовах нестабільності законодавства, постійного виникнення правових колізій, безперервного реформування базових галузей законодавства, введення новацій, формування правосвідомості відбувається хаотично, асимілюючи в себе здебільшого негативні прояви сучасного періоду, аніж його найкращі надбання.

Політична ситуація безперечно у всі часи впливала на правосвідомість. Як свідчать останні дослідження, чим більш не стабільна фактична ситуація в політиці, чим вищий рівень некомпетентності політиків, тим більше виникає загроз національній безпеці, суверенітету, життю та здоров'ю громадян, тим більше з'являється нових проявів деформацій правосвідомості у найгостріших їхніх формах.

Як приклад, зараз на ринку економіки прослідковується стабільне падіння доходів населення, зростання цін на товари та послуги і знецінення національної валюти. Такі економічні причини зумовлюють прояви деформацій правосвідомості. При тому, що з кожною наступною хвилею економічної кризи з'являються все нові й нові форми деформацій правосвідомості.

Заслужують на увагу також і причини деформації правової свідомості релігійного характеру. Важливо зазначити, що безпосередньою причиною виступає не сама релігія, а ставлення населення та окремих громадян до неї, вираження даних поглядів у соціальних мережах та в засобах масової інформації. Дедалі частіше можна стати свідком конфлікту між сторонами, що мають різні думки з приводу подій останніх років у релігійній сфері. Наприклад, проголошення автономії Української православної церкви Київського патріархату тощо.

Отже, деформація правової свідомості є соціально-правовим явищем, яке характеризується зміною його стану, при якому у носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання,

почуття та настрої, переживання і емоції, які викривлено відображають юридичну дійсність і виражають негативне або надмірно позитивне (що в деякій мірі можна назвати теж «негативним») ставлення до чинного права. Оскільки деформації правосвідомості людини, груп людей чи цілого населення не сприяють розвитку та зростанню нашої держави, а навпаки шкодять цим процесам, потрібно знаходити шляхи їх подолання. Але це є предметом нових наукових робіт, на що і будуть спрямовані наші наступні дослідження.

Використана література:

1. Оніщенко Н.М. Правова свідомість: роль і значення в процесах право державозмін / Н.М. Оніщенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2018. – № 6. – С. 36-39. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2018_6_19.
2. Скакун О.Ф. Правосознание в правовой системе Украины: эволюционные особенности, профессиональное и региональное измерение. Право Украины. – 2013. – № 1. С. 9–116.
3. Теория государства и права: учеб. пособие: консп. лекций в схемах и определениях / под ред. Л.В. Смирнова. – М.: Книж. мир, 2004. – 309 с.
4. Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність: монографія / Ю.Ю. Калиновський. – Харків: Право, 2008. – 288 с.
5. Макарова О.В. Правовий нігілізм: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О.В. Макарова. – К., 2010. – 19 с.
6. Деформація правової свідомості та її класифікація [Електронний ресурс] / О.С. Пінська // Право і Безпека. – 2011. – № 1. – С. 54-58. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2011_1_12.
7. Требін М.П. Деформація правосвідомості: сутність та форми прояву / М.П. Требін // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Політологія / редкол.: А.П. Гетьман та ін. – Х.: Право, 2016. – №2 (29). – С. 252–256. (330 с.).
8. Черкас М.Є. Актуальні проблеми формування правосвідомості в Україні / М.Є. Черкас // Право та інновації. – 2015. – № 4. – С. 169–175. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2015_4_26.

Makarova O., Halenko T. Some aspects of the forms of deformation of legal awareness

The article considers the main forms of deformation of legal awareness, in particular, legal nihilism, legal demagoguery, legal infantilism, legal subjectivism, legal relativism, a degeneration of legal awareness. The authors describe the general characteristics of these forms and the reasons for its origin and dissemination. Thus, the deformation of legal consciousness is a socio-legal phenomenon characterized by a change in its state, in which the carriers form certain ideas, concepts, views, knowledge, feelings and moods, experiences and emotions, which distort the legal reality and express negative or excessively positive (which to some extent can also be called “negative”) attitude to current law. The reasons for the deformation of the legal consciousness of a religious nature also deserve attention. It is important to note that the immediate cause is not religion itself, but the attitude of the population and individuals to it, the expression of these views on social networks and in the media. Increasingly, one can witness a conflict between parties with differing views on recent religious developments (e.g. the proclamation of the autonomy of the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate). The political situation has undoubtedly influenced legal consciousness at all times. According to recent research, the more unstable the actual situation in politics, the higher the level of incompetence of politicians, the greater the threat to national security, sovereignty, life and health of citizens, the more new manifestations of distortions of legal consciousness in their most acute forms.

As deformations of legal consciousness of a person, groups of people or the whole population do not promote development and growth of our state and, on the contrary, harm these processes, it is necessary to find ways of their overcoming. But this is the subject of new scientific works on which the authors will focus their efforts in the further research.

Key words: legal awareness, forms of deformation of legal awareness, legal nihilism, legal demagoguery, degeneration of legal awareness, legal infantilism, legal subjectivism, legal relativism.